

A Népszövetség gondolatának brit gyökerei*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.2.8>

A Tokiói Egyetem Társadalomtudományi Intézetének (Institute of Social Sciences, University of Tokyo) munkatársaként dolgozó Sakiko Kaiga könyve témájául az első világháború utáni új nemzetközi rend és az annak garantálására létrehozott intézményről szóló (elsősorban) brit diskurzus történeti alakulását választotta. A szerző londoni King's College-ben elkészített doktori disszertációjának (*War Against War: the Bryce Group, the Pro-League of Nations Movement in Britain and the Intellectual Origins of the League of Nations, 1914–18*) könyvvé bővített változata szervesen illeszkedik és erősen épít az utóbbi bő egy évtizedben jelentkező kutatási irányokra, amelyek homlokterében a 19. századi nemzetközi jog, az eszmetörténet és a humanitárius gondolkodás története bizonyos kérdéseinek újragondolása áll. Mindezt a szerző jól kombinálja mondanivalójában a hagyományosabb intézménytörténeti és diplomáciatörténeti kutatások eredményeivel.¹ Kaiga monográfiájának nagy érdeme, hogy ki-

* Kaiga SAKIKO: *Britain and the Intellectual Origins of the League of Nations, 1914–1919*. Cambridge University Press, Cambridge, 2021. 224 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108774130>

Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-SZTE-181 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatással készült.

¹ Néhány példa a legfontosabbak közül: Susan PEDERSEN: *The Guardians. The League of Nations and the Crisis of Empire*. Oxford University Press, Oxford, 2015. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199570485.001.0001>; Erez MANELA: *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford University Press, Oxford, 2007;

sérletet tesz az állam és a civil szereplők közötti kölcsönhatások feltérképezésére a Népszövetség létrehozásáról szóló diskurzus kapcsán, amihez közel száz különböző brit és amerikai egyén, illetve szervezet még kiadatlan iratanyagát dolgozta fel. A munka nemcsak arra jó példa, hogy mennyire fontos megismernünk a 19–20. század fordulóján működött külpolitikai lobbicsoportok tevékenységét, stratégiáit és hálózatait, de arra is int, hogy újraértékeljük az állami döntéshozatalra gyakorolt valódi hatását, amit a korábbi szakirodalomban olykor gyakran túlságosan alá- vagy éppen túlbecsültek.

A kutatás jelentőségét a szerző a *Bevezetésben* (1–17.) azzal indokolja, hogy munkája túl kíván lépni azon a történeti narratíván, amely azt a nézetet képviseli a Népszövetséggel foglalkozó irodalomban, hogy a szervezet megalakulása mögött meghúzódó okokat kizárólag az első világháborúban kell keresnünk (1–2.). A háborúba való egyre mélyebb belefásultság és az abból való kiábrándulás, továbbá Wilson amerikai elnök személyes kezdeményezése mind olyan tényezők, amelyek döntő fontosságúak az 1919-ben életre hívott „Nemzetek Ligája” eredettörténetében. Amiről a történeti irodalom viszonylag szűkszavúan, sőt olykor némileg lekicsinylően ad számot, az éppen azoknak a csoportok-

Davide RODOGNO: *Against Massacre: Humanitarian Intervention in the Ottoman Empire, 1815–1914*. Princeton University Press, Princeton, 2011. DOI: <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691151335.001.0001>; Fabian KLOSE (ed.): *The Emergence of Humanitarian Intervention: Ideas and Practice from the Nineteenth Century to the Present*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139871815>; Turan KAYAOĞLU: *Legal Imperialism. Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire and China*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2010.

DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511730252>; Mark MAZOWER: *No Enchanted Palace. The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*. Princeton University Press, Princeton, 2009.

DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400831661>; Mark MAZOWER: *Governing the World. The History of an Idea*. The Penguin Press, New York, 2012; Duncan BELL (ed.): *Victorian Visions of Global Order: Empire and International Relations in Nineteenth-century Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490439>; Casper SLYVEST: *British Liberal Internationalism, 1880–1930: Making Progress?* Manchester University Press, Manchester, 2009.

DOI: <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719079092.001.0001>

nak és mozgalmaknak a tevékenysége, amelyek a háborút megelőző években és annak ideje alatt az „államok között fennálló anarchiát” valamilyen intézményesített konfliktuskezelő mechanizmus létrehozásával akarták keretbe foglalni. Eddigi háttérbe szorulásuk magyarázataként elsősorban a történészek és a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájának követői azon véleményét tekinthetjük, amely szerint ezek a csoportok mélységesen idealisták és naivak voltak, és nem utolsósorban – rezonálva korabeli kritikusaikra –, mert pacifistának tartották őket. Kaiga munkája viszont amellett érvel, hogy éppen ellenkezőleg, egyáltalán nem elleneztek minden körülmények között a háborút mint eszközt, hanem tevékenységük célja az volt, hogy lehetőség szerint kiiktassák azt a nemzetközi kapcsolatok eszköztárából a jövőben, de legalább bizonyos keretek közé szorítva tekintsék csak legitim érdekérvényesítő eszköznek. A nagy háború alatt felerősödő diskurzus paradox módon kapott széles társadalmi támogatottságot Nagy-Britanniában: miközben a jövőbeni fegyveres konfliktusok lehető legteljesebb kiszorításának mikéntjét próbálták megkeresni, éppen ez a jövőbeli háborúk megakadályozására irányuló törekvés mozgósította a társadalom széles csoportjait a hadi erőfeszítések további támogatására (lásd a H. G. Wellsnek tulajdonított, de a korszakban általánosan elterjedt „a háború, amely véget vet minden háborúnak” szlogent és annak népszerűségét). Kaiga könyvének középpontjában az úgynevezett Bryce-csoport (legfontosabb tagjai: Goldsworthy Lowes Dickinson [1862–1932], Sir Willoughby H. Dickinson [1859–1943], Arthur Ponsonby [1871–1946], Elihu Richard Cross [1864–1916], Graham Wallas [1858–1932] és John A. Hobson [1858–1940]) és az abból kinövő Nemzetek Ligája Társaság (League of Nations Society) állt, amelyek közül előbbi a nevét a brit történész, jogtudós és liberális politikus James Bryce-ről (1838–1922) kapta, annak ellenére, hogy a kezdeményező szerepet Goldsworthy Lowes Dickinson játszotta a csoport elindulásában (45.). A szerző célja mindezzel az, hogy megvizsgálja, milyen hatással volt a közvélemény és más hasonló civil mozgalmak – a diplomácia és nagypolitika mellett – a döntéshozatalra és magára a nemzetközi kapcsolatokról kialakított képre (4.).

A monográfia fejezetei kronológiai sorrendben tekintik át, hogyan fejlődött a nemzetközi kapcsolatok szabályozása érdekében létrejött mozgalom egy szűk értelmiségi kör bizalmas együttgondolkodásából valódi tömegmozgalommá, valamint mindez milyen hatással volt a létrehozandó szupranacionális szervezetről kialakított eredeti elképzeléseikre. Az első fejezet (18–38.) két problémacsoportot jár körbe alaposabban. A szerző először sorra veszi azokat az ideológiai, társadalmi és családi metszéspontokat (tulajdonképpen társadalmi hálózatokat), amelyek több ponton összekapcsolták azokat a brit személyeket, akiket liberális internacionalistaként határoz meg. Kaiga megállapítása szerint az 1914 előtti időszakban ezeket az embereket a rokoni szálak és a közös – az elitiskolák és az egyetemek nyújtotta – iskolázottság mellett a különböző társasági körök kapcsolták össze, amelyeknek a tagsága között sok esetben adódott átfedés, és amelyek közül kiemelkedett a Fábiánus Társaság és a William E. Gladstone (1809–1898) későbbi miniszterelnök által 1882-ben életre hívott Nemzeti Liberális Klubok hálózata (18–21.). A fejezet második részében a háború és béke problematikájának az európai politikai-filozófiai, illetve nemzetközi jogi gondolkodásban elfoglalt helyét vizsgálja Kaiga, amely áttekintés a Szent Ágoston-féle igazságos háború 4. századi koncepciójától a 18. századi jogi és filozófiai értelmezésekig bezárólag igyekszik a háborúról alkotott elképzeléseket bemutatni (22–28.), majd ezt követően a 19. századi előképek és hatások kerülnek sorra, amelyben helyet kapnak a brit új evangelikál mozgalmakból nyert inspirációk, illetve azok a nézetek, amelyekben az európai nagyhatalmak „koncertjére” olyan megfelelő erkölcsi felhatalmazással bíró kollektív testületként tekintettek, amelynek joga van beavatkozni más országok ügyeibe, és amely képes kényszeríteni a koncert által kijelölt elvárások és normák elfogadására azokat.

A kissé elnagyoltnak tűnő eszmetörténeti áttekintésben a szerző némileg homályosan köti össze az európai politikai gondolkodásban végbement folyamatokat a világháború előestéjére kiformalódó brit liberális internacionalista elképzelésekkel. Ebből kifolyólag nem tisztázza kellő mértékben, hogy mennyire beszélhetünk speciális brit jelenségről, vagy pedig a kortárs

európai gondolkodás termékéről. Noha Kaiga többször is utal azokra a közéleti és társadalmi csomópontokra, ahol a könyvében bemutatott csoport tagjai találkozhattak, egy fontos terepet elmulasztott bevonni vizsgálatába: az egyetlen (külpolitikai) ügy körül megszerveződő lobbicsoportokat, amelyek a 19. századi brit belpolitika sajátos termékei voltak. A Bryce-csoport és a Népszövetség Társaság tagjai között rengeteg olyan személyt találunk, akik a 19. század utolsó harmadától a 20. század első évtizedéig részt vettek különböző ilyen lobbicsoportok tevékenységében. Maga James Bryce nemcsak hogy a nagy keleti válság² során létrejött Keleti Kérdés Társaság (Eastern Question Association) tagja volt, de az 1880-as és az 1890-es években az örménykérdés³ körül kialakult mozgalomban, majd a századforduló után a monográfia tárgyát képező csoportokkal a tagokat tekintve legnagyobb átfedést jelentő Balkán Bizottság munkájából is kivette a részét, ráadásul 1903 és 1907 között annak első elnökeként. Az egyes ügyek mentén létrejött csoportok két szempontból is fontos előképet jelentenek a recenze-

² Az 1875 nyarán Hercegovinában kitört lázadással kezdődő konfliktus nagyon hamar kiterjedt a többi balkáni oszmán tartományra is, aminek elfojtása kiprovokálta az európai nagyhatalmak beavatkozását. A balkáni szlávok védnökeként fellépő Oroszország az 1877–1878-as háborúban legyőzte a Portát, aminek eredményeképpen a San Stefano-i (előzetes) békében (1878. március 3.) saját szája íze szerint kényszerítette ki a Balkánon meghozandó területi és politikai változásokat. Az európai hatalmi egyensúly felborulásától tartva elsősorban Nagy-Britannia és az Osztrák–Magyar Monarchia tiltakozása miatt a nagyhatalmak a berlini kongresszuson (1878. június 13. – július 13.) rendezték a félsziget új politikai határait. Ennek értelmében a Portától független állammá vált Szerbia, Montenegró és Románia, illetve létrehoztak egy autonóm bolgár fejedelemséget, míg Kelet-Rumélia és Macedónia vilajetei visszakerültek az oszmán állam igazgatása alá.

³ A 19. század közepétől kezdve az Oszmán Birodalomban élő keresztények jogainak biztosítása – így az elsősorban a birodalom kis-ázsiai részén és Konstantinápolyban élő örményeké is – iránti érdeklődés jelentős méreteket öltött Európában. Az 1878-as berlini egyezmény 61. cikkelye rendelkezett is arról, hogy a Porta köteles az örmények által lakott tartományokban olyan kormányzatot létesíteni, amit a helyi viszonyok megkívánnak. A korszakban örménykérdésen az európai diplomáciában a Porta és az európai hatalmak közötti politikai alkudozást, a lokális örmény–kurd társadalmi konfliktusokat, valamint az örmény nemzeti mozgalom és az oszmán állam közötti összeütközést értjük, amely az 1915-ös örmény népirtásba torkollott.

ált munkában elemzett gondolatok számára. Egyrészt az 1914 előtti brit külpolitikával foglalkozó lobbik stratégiai eszköztára szinte teljes egyezést mutat a kötetben bemutatott Népszövetség Társaság által alkalmazott technikákkal. Az 1902-ben létrejött Balkán Bizottság (Balkan Committee, 1902–1946), a Kongó Reform Társaság (Congo Reform Association, 1904–1913), vagy az időszakosan aktív Örményország Barátai Társaság (Friends of Armenia Society, 1890-es évek, majd 1913-ban újra megalakítják) – csak hogy néhányat említsünk – a nagyhatalmak kollektív erkölcsi felelősségére apellálva igyekezett meggyőzni a brit társadalmat és a brit kormányzatot arról, hogy a védelmükbe vett területeken élő lakosság helyzetének jobbításáért fellépjen. Érvelésükben egyszerre jelenítették meg a Kaiga által is bemutatott brit nonkonformista egyházak által inspirált humánus és társadalmi igazságosság gondolati elemeit, illetve a 19. századi nagyhatalmi rendszer és az európai nemzetközi jog fogalmi kereteit. A Balkán Bizottság számára az Oszmán Birodalomban lévő macedóniai vilajetek keresztény lakossága élet-, jog- és vagyonbiztonságának és önkormányzatának – de nem önrendelkezésének – biztosítása azt jelentette, hogy Európa így foghatja ki a szelet egy általános háború veszélyének vitorlájából, amivel a Balkánon lévő feszültségek fenyegettek. Javaslatainkban jelen voltak olyan elemek, mint a nemzetközi ellenőrzés vagy felügyelet, egy-egy terület vagy város szabad területté nyilvánítása (internacionalizálása), valamint a „nemzetiségek transzmigrációja”, azaz a lakosságcsere intézménye. A hasonlóság, úgy tűnik, nem véletlen, hiszen a Balkán Bizottság tagjainak sorában nemcsak James Bryce-t, de a népszövetségi gondolat több prominens képviselőjét is ott találjuk, mint például Henry Noel Brailsford (1873–1958), Aneurin Williams (1859–1924), Goldsworthy Lowes Dickinson vagy Arthur Ponsonby, akiknek az iratanyagait a szerző is felhasználta.

A „Kelet nemcsak életpályát” jelentett a briteknek, hanem bizonyos értelemben egyfajta laboratóriumot is, ahol a brit külpolitika, a Brit Birodalom és nemzetközi rend liberális internacionalista programját lehetőségük adódhatott volna próbára tenni. A Népszövetség ötletét támogatók – talán valóban túlságosan

naivan – hittek a külpolitika demokratikus ellenőrzésének lehetőségében és a felvilágosított és kellően informált közvélemény erejében, ahogy azt Kaiga meggyőzően bemutatja könyvében, és elutasították azt a titkos és zárt rendszert, amit a brit Foreign Office képviselt a külpolitika döntéshozatali mechanizmusaiban.

A második fejezetben (39–65.) a szerző – elsőként – követi végig a Bryce-csoport tagjai körében 1914 novembere és 1915 februárja között bizalmasan köröztetett „Javaslatok a háború elkerülésére” (*Proposals for the Avoidance of War*) című memorandum megszövegezése körüli vitákat, amelyben a szerző sorra veszi a kör által javasolt verziók „realisztikus” és „idealisztikus” jegyeit, amelyeket „logikusan következetlenek”-nek minősít: miközben megpróbáltak egy gyakorlatias struktúrát kialakítani, egyúttal nem tudták meghaladni a liberális-internacionalista gondolkodás bizonyos alapvető hiedelmeit a világ fokozatos, de töretlen haladásáról, egy gördülékenyen és önzetlenül működő nemzetközi szervezetről, és egyszerűen túlbecsülték a közvélemény fékező és ellensúlyozó szerepéről vallott nézeteik valóságtartalmát (44.). Kaiga jelentős mennyiségű kéziratanyagot és publikált anyagot mozgat meg a csoport elképzeléseinek rekonstruálásához, aminek során feltárja a háború előtti és az azt követő nemzetközi rendszerről, a háború mint eszköz elkerülésének három módjáról, valamint a közvéleménynek a béke fenntartásában játszott szerepéről kialakult elképzeléseket.

A háború kitörésétől kezdve az állami propaganda és spon-tán társadalmi mozgalmak segítségével a háborúellenes hangokat igyekeztek marginalizálni, diszkreditálni és akár megszügyeníteni a szélesebb közvélemény előtt, ami a gyors győzelem elmaradásával csak tovább erősödött a hadviselő országokban. A harmadik fejezetben (66–90.) az 1915-ben megalakult és a pacifizmus vádját elkerülendő 1917 májusáig titokban működő Nemzetek Ligája Társaság (League of Nations Society) működését és a nyilvánosság elé lépéséhez vezető utat mutatja be a szerző. Kaiga meggyőzően bizonyítja, hogy a Társaság sikerét és bukását paradox módon ugyanannak a tényezőnek köszönhetete, nevezetesen, hogy lemondott a jövőbeli szervezet működési mechanizmusainak aprólékos bemutatásáról, helyett külön-

böző stratégiák alkalmazásával megkísérelte minél szélesebb körben népszerűsíteni a háború utáni rendről kifejtett nézeteit, még azon az áron is, hogy kommunikációjában a könnyebben érthető üzenetek célba juttatása mellett döntött az alapvetően bonyolult és útvesztőkkel teli tartalmi kérdések boncolgatása helyett (89.). Ezzel egyszerre tudott jelentős tömegeket megszólítani és a jövő háborúkat megakadályozó nemzetközi szervezet létrehozása mögé tömegtámogatást szerezni, miközben lehetővé tette azt is, hogy az eredeti körön kívüli szereplők is beszálljanak a formai és elvi kérdések alakításába (68.). A Társaság első nyilvános gyűlésére 1917 májusában került sor, amelyet a Nagy-Britanniában egyre erőteljesebben érezhető háborús fásultság és a szervezet egyre prominensebb személyekből álló tagsága mellett az Egyesült Államok hadba lépése és az oroszországi februári forradalom is időszerűvé tett. A liga létrehozásához szükséges tömegtámogatás elnyerése érdekében a Társaság igyekezett a brit társadalmi és politikai élet minél elismertebb és befolyásosabb szereplőit bevonni a háború utáni nemzetközi rendről szóló diskurzusba, annak ellenére is, ha a Társasághoz képest gyökeresen más nézőpontból közelítettek egy ilyen szervezet létrehozásához és működtetéséhez (82–84.). Végeredményben Kaiga abban látja a Nemzetek Ligája Társaság által megindított társadalmi párbeszéd igazi jelentőségét, hogy egy, a civil társadalomból kiinduló mozgalom el tudta érni, hogy a brit hadicélokról és a békekötésről szóló diskurzusba a legmagasabb szinteken is (lásd a brit külügyminisztérium által felállított Phillimore Bizottságot, amely a háború rendezésének lehetőségeit volt hivatott mérlegelni, köztük a Népszövetség életre hívását is) kulcsfontosságú ponttá tette a liga létrehozásának kérdését (88.).

A negyedik fejezetben (91–126.) a szerző a téma transznacionális aspektusait bontja ki, bemutatva nemcsak Woodrow Wilson amerikai elnök szerepét és manővereit az európai országokkal való egyezkedéseiben, de megfelelő hangsúlyt fektet a brit és az amerikai liberális internacionalista csoportok és egyének közötti kapcsolatok megrajzolására, valamint elképzeléseik különbözőségeinek és egymásra gyakorolt hatásának bemutatására is. Az Egyesült Államokban a Liga a Béke Betartatásáért (League to

Enforce Peace) nevű szervezet tömörítette azokat, akik az amerikai nép küldetésének tekintették a világ „civilizálását” és azt, hogy az „Óvilágra” jellemző hatalmi egyensúly és szövetségi rendszer politikák helyébe a béke ligájába tömörítsék a nemzeteket (97.). A fejezet legizgalmasabb részét az amerikai és brit álláspontok összehasonlítása kínálja, amelyben Kaiga bemutatja, milyen tartalmi kérdésekben ütköztek nézeteik. A szerző amellet érvel, hogy az egyesült államokbeli liberális internacionalisták gondolatvilágára az amerikai kivételesség- és küldetéstudat elemein túl nagymértékben hatott a szociáldarwinizmus eszméje is, ami a háború utáni szervezet körüli amerikai gondolkodáson is rajta hagyta a lenyomatát, és amivel a brit értelmiségiek egyáltalán nem értettek egyet (98–99.). A két fél közötti viták mögött alapvető szerepfelfogásbeli különbségek is megmutatkoztak. A 19. század végétől egyre javuló amerikai–brit kapcsolatok ellenére a brit fél valamelyest „kvázi-domíniumként” tekintett az Egyesült Államokra, míg az amerikaiak egyenes irányú fejlődésbe vetett hite arról győzte meg őket, hogy az új nemzetközi rend kialakításában és az Óvilág megreformálásában ők képesek játszani a vezető szerepet (121.).

Az utolsó fejezetben (127–160.) a szerző rendkívül izgalmas módon mutatja be, hogy a Népszövetség gondolata nem azért tett szert rendkívül széles körben népszerűsége, mert a jövődöbéli tartós béke biztosítékának tartották, hanem mert az elképzelés felkarolása a háború további folytatását és a hadicélok hatékonyabb megvalósításának lehetőségét ígerte (127.). 1917 és 1918 folyamán a legfontosabb kérdést a diskurzusban Németország helye és szerepe jelentette. Kaiga nem győzi hangsúlyozni, hogy az eredeti értelmiségi kör tagjai, akik síkra szálltak az 1914 előtti „nemzetközi anarchia” felszámolása mellett, semmiképp nem voltak pacifisták, és nem is tartották magukat annak, hiszen elképzeléseiket csakis a központi hatalmak legyőzésével érthették volna el (131–132.). A vita arról szólt, hogy Németországot bevonják-e, és ha igen, milyen feltételek teljesülése esetén, a háború utáni új rend kialakításába, vagy pedig a háború egyfajta kiterjesztéseként és folytatásaként térdre kényszerítsék a konfliktus kiobbantásáért felelősnek tartott „militarista” és „autoriter” né-

met államot. Kaiga nagyon jó érzékkel ezen a ponton mutatja be, hogy hogyan csúszott ki a ligáról szóló tartalmi diskurzus irányítása az eredeti Bryce-csoport kezei közül, és vált az annak létrehozását egyébként támogató politikusok, egyházi vezetők és a nyilvánosság számára Németország teljes legyőzéséhez és megbüntetéséhez szükséges eszközzé (157–160.).

Sakiko Kaiga könyvét a monográfia főbb megállapításait összegző fejezet zárja le (161–187.). A szerző munkája egyértelműen új és releváns kérdéseket tesz fel az 1919-ben létrehozott Népszövetség eredettörténetére vonatkozóan, amelyekre többnyire kielégítő válasszal is szolgál. Az egyetlen komolyabb kritikát a kötetre vonatkozóan az első fejezetben kifejtett eszmetörténeti előzmények és a Brit Társaság társadalmi hálózatait és előképeit érintő fejtegetéssel kapcsolatban lehet megfogalmazni. Mindazonáltal úgy vélem, a szerző ezzel a „hiányossággal” éppen rámutatott a témában rejlő további kiaknázandó lehetőségekre. A munka megerősíti azt a kutatási trendet, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy bőven áll még feladat a 19–20. századi nemzetközi együttműködés és konfliktuskezelés történetének feltérképezése előtt, amiben érdemes nagyobb figyelmet szentelni a nem kormányzati aktorok szerepének jobb megértésére is.

Balatoni Balázs